

....

ΑΝΤΙ ΠΡΟΛΟΓΟΥ

Είναι μια μεγάλη αλήθεια ότι στην πρόσφατη ιστορία της χώρας μας, υπήρξε ένας σημαντικός αριθμός κοριτσιών φτωχότερων και πιο ευάλωτων κοινωνικών στρωμάτων, που θυματοποιήθηκαν διπλά. Αφενός από πρόσωπα, κυρίως άνδρες, που χρησιμοποίησαν την εξουσία τους για να τα εκμεταλλευθούν ποικιλόμορφα, δυστυχώς συχνά παρενοχλώντας ή κακοποιώντας τα και σεξουαλικά. Αφετέρου, από το ίδιο το δημόσιο σύστημα πρόνοιας και καταστολής, που αποδίδοντάς τους ευθύνες για πράξεις «τους» ή για καταστάσεις στις οποίες είχαν εμπλακεί, τα τιμωρούσε με τα εργαλεία του κρατικού ελέγχου, μεταξύ των οποίων επιβάλλοντας απομάκρυνσή τους από το –συχνά προβληματικό– οικογενειακό τους περιβάλλον, και περιορίζοντάς τα σε ιδρύματα κάθε λογής, όπου όμως στερούνταν στοιχειώδεις ελευθερίες και δικαιώματά τους, χωρίς να υποστηρίζονται ουσιαστικά για μια ισορροπημένη προσωπική ανάπτυξη και ομαλή κοινωνική ένταξη.

Επίσης είναι αλήθεια ότι γυναίκες, είτε δραστηριοποιούμενες σε ομάδες της κοινωνίας των πολιτών, είτε με την επιστημονική ή κοινωνική τους ιδιότητα, ήταν και είναι αυτές που πρωτοστάτησαν και πρωτοστατούν στην υπεράσπιση του δικαιώματος των ευάλωτων παιδιών και εφήβων να αποκτήσουν μια πιο ισότιμη μοίρα κοινωνικής συμμετοχής, να απολαύσουν δικαιώματα, να βρουν πρόσβαση σε νέες ευκαιρίες, να υπάρξουν, ως άνθρωποι που δικαιούνται φροντίδα, κατανόηση και σεβασμό.

Αυτά είναι δύο από τα στοιχεία που μεταξύ άλλων αναδεικνύονται στο βιβλίο της Μαρίας Φαφαλιού «Κορίτσια στο περιθώριο». Διάβασα το βιβλίο με μεγάλο ενδιαφέρον, βρίσκοντας σε αυτό μια σπουδαία συλλογή αποσπασμάτων προσωπικών μαρτυριών, εκθέσεων, δημοσιευμάτων, ερευνών, επιστημονικών και λογοτεχνικών κειμένων, που μπορούν να διαφωτίσουν όποιον και όποιαν ασχολείται με τη νεανική παραβατικότητα. Επιπλέον όμως το βιβλίο αναδεικνύει μια οπτική που είναι απαραίτητη σε όποιον θέλει να προσεγγίσει

κριτικά και με ενδιαφέρον τη δυσκολεμένη εφηβεία: Αναφέρεται μέσα από συγκεκριμένα παραδείγματα αφενός στις ευθύνες των ενηλίκων (γονέων, φροντιστών, συστημικών παραγόντων), αφετέρου στην ευαλωτότητα και ευμεταβλητότητα των συναισθημάτων των κοριτσιών, που έχοντας υποστεί πολλαπλά τραύματα και στερήσεις, άγονται και φέρονται σε καταστάσεις άλλοτε αγωνιστικών αναζητήσεων και πρόσκαιρου επιφανειακού ευδαιμονισμού και άλλοτε απόγνωσης, θυμού και φυγής από ό,τι πονάει και βαραίνει τη ζωή τους. Μέσα από συγκλονιστικά κείμενα-μαρτυρίες αποτυπώνεται ολοζώντανα το πώς το κοινωνικό σύστημα εδώ και πολλά χρόνια έχει αδικήσει ένα μεγάλο αριθμό κοριτσιών, που μπαίνοντας στην εφηβεία είχαν να αντιπαλέψουν με τα φαινόμενα της προσωπικής τους ζωής αλλά και την ανικανότητα της Πολιτείας που, παρεμβαίνοντας για την υποτιθέμενη προστασία τους από «κινδύνους», τα οδηγούσε σε ακόμη περισσότερο επίπονες και επικίνδυνες καταστάσεις.

Η Μαρία Φαφαλιού με μαεστρία, και χρησιμοποιώντας ένα μεγάλο φάσμα πηγών, κεντάει τις εξελίξεις των τελευταίων δύο αιώνων στο πεδίο και υφαίνει τα τεκταινόμενα, αναδεικνύοντας τις ευθύνες του κράτους αλλά και τη συνδρομή των πολιτών, επαγγελματιών του πεδίου ή μελών κοινωνικών ομάδων με ευαισθησίες, για να δοθούν στα κορίτσια της πίσω πόρτας ανάσες, ευκαιρίες να νιώσουν περισσότερο ισότιμα και κανονικά.

Το βιβλίο χωρίζεται σε 5 κεφάλαια που αντιστοιχούν σε χρονικές περιόδους, από τον 19ο αιώνα μέχρι τον 21ο. Γίνεται αναφορά στις δημόσιες πολιτικές προστασίας αλλά και σωφρονισμού των παραβατών του νόμου, όπως και στις φιλανθρωπικές κινήσεις και οργανώσεις και τα ιδρύματα που σε κάθε ιστορική στιγμή έπαιξαν τον ρόλο τους, σε συνδυασμό με τις υπάρχουσες κοινωνικές ανάγκες, ιδίως σε περιόδους που ένα μεγάλο μέρος του πληθυσμού αντιμετώπιζε φτώχεια, όπως μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και τον Εμφύλιο. Μεγάλο ενδιαφέρον έχει η αναφορά σε πηγές για τα πτωχά κορίτσια που εργάζονταν ως υπηρέτριες σε αστικά σπίτια, όπου συχνά έπεφταν θύματα εκμετάλλευσης ή κακοποίησης και στη συνέχεια αποπέμπονταν στο σύστημα κοινωνικού ελέγχου. Γενικότερα, φαίνεται ότι η ευαλωτότητα των κοριτσιών που γίνονταν θύματα ανδρικών σεξουαλικών ορέξεων, συνδυαζόταν πολλές φορές με την απόδοση ευθυνών σε αυτά. Μέσα από διάφορες ιστορίες και περιστατικά τεκμηριώνεται η γνωστή θεωρία του παιδιού θύματος που εύκολα μπορεί να μετατραπεί σε θύτη και να υποστεί τις συνέπειες των ποινικών μηχανισμών αντί να λάβει εγκαίρως την δέουσα υποστήριξη και προστασία.

Μαζί με την αναφορά στα προνοιακά ιδρύματα, κρατικά και ιδιωτικά, παρουσιάζεται και η ανάπτυξη των δημοσίων αναμορφωτηρίων, που υπάγονταν στο σύστημα ποινικής μεταχείρισης, με μεγάλους αριθμούς παιδιών-τροφίμων. Τοποθετούνταν σε αυτά κυρίως για λόγους πρόληψης και με βάση τη θεωρία των «εν κινδύνω τελούντων» ανηλίκων. Μια αναμόρφωση που συχνά κατέλη-

γε σε παραμόρφωση, της προσωπικότητας, των αναγκών τους, των προοπτικών τους. Καθώς το βιβλίο εστιάζει στα κορίτσια, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στην ιστορία του Εμπειρικού ιδρύματος που ιδρύθηκε στις αρχές του 20ού αιώνα, έχοντας μάλιστα για μια περίοδο την ονομασία «Άσυλον Αλητών – Ίδρυμα Ανωμάτων Παίδων» (!!) και το οποίο εξελίχθηκε σε αναμορφωτήριο κοριτσιών. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1976, τα αναμορφωτήρια μετονομάστηκαν σε «ιδρύματα αγωγής ανηλίκων», όμως ο προηγούμενος τίτλος τους παρέμεινε μέχρι τις μέρες μας ισχυρός στην κοινωνία.

Εκτός από τις εξαιρετικού ενδιαφέροντος περιλαμβανόμενες ιστορίες τροφίμων που πέρασαν από το Εμπειρικό αναμορφωτήριο θηλέων, συγκινητικές είναι και οι μαρτυρίες που σχετίζονται με το διάδοχο ίδρυμα αγωγής θηλέων στου Παπάγου, στο οποίο είχα και ο ίδιος εμπειρίες μέσω των παρεμβάσεων της ΑΡΣΙΣ στα μέσα της δεκαετίας του '90 και μέχρι το τελικό κλείσιμό του το 1997. Μαζί με τις εθελόντριες –κυρίως γυναίκες– της «Ομάδας Παπάγου» είχαμε νιώσει από κοντά την απόγνωση, την ένταση και τις αγωνίες των κοριτσιών που πέρασαν σημαντικά χρόνια της εφηβείας τους εκεί. Θυμήθηκα τη λαχτάρα με την οποία τα κορίτσια περίμεναν τις επισκέψεις και τις δράσεις της ομάδας, τις ασφυκτικές συνθήκες στο ίδρυμα, την προσδοκία της εξόδου αλλά και τις πρόωρες επιστροφές από την επίσημη άδεια με την οικογένεια, που φαινόταν σε κάποια κορίτσια να είναι εξίσου τραυματική.

Σε αυτό το σημείο θα ήθελα να τονίσω ότι, όπως ορθά αναφέρεται στις μαρτυρίες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο, η κατάργηση των δύο ιδρυμάτων αγωγής στου Παπάγου (κοριτσιών) και στον Κορυδαλλό (αγοριών) ήταν μεν ορθή, λόγω του ότι ήταν απαρχαιωμένα και αναποτελεσματικά, ωστόσο η Πολιτεία δεν πρόέβη σε κάποιο μέτρο αντικατάστασής τους. Το σχέδιο νόμου για τις Μονάδες Μέριμνας Ανηλίκων και Νέων, που περιλάμβανε και πρόβλεψη για τη λειτουργία μικρών ξενώνων / στεγών εφήβων οικογενειακού τύπου με παιδαγωγικό και κατά περίπτωση θεραπευτικό χαρακτήρα, ουδέποτε έτυχε της συζήτησης και υιοθέτησης από τη Βουλή, παρ' όλο που επανειλημμένα έγιναν προσπάθειες και συγκροτήθηκαν σχετικές επιτροπές από το Υπουργείο Δικαιοσύνης. Σε αυτές τις επιτροπές πολύ σημαντικό ρόλο είχαν η αγαπημένη μου καθηγήτρια εγκληματολογίας Καλλιόπη Σπινέλλη, η εισαγγελέας Αρείου Πάγου Ξένη Δημητρίου, που σε όλη της τη διαδρομή δεν ξέχασε ποτέ τα ανήλικα, και πολλές-πολλοί άλλοι αξιόλογοι επιστήμονες του πεδίου. Έτσι, φαίνεται ότι η Ελληνική Πολιτεία, ύστερα από την πολύχρονη πρακτική της υπερσυγκέντρωσης παιδιών των φτωχότερων ή πιο επικίνδυνων κοινωνικών στρωμάτων σε ιδρύματα του συστήματος ποινικού ελέγχου, πλέον νίπτει τας χείρας της και επαφίεται στο έργο των κοινωνικών υπηρεσιών της Τοπικής Αυτοδιοίκησης, για τη στελέχωση των οποίων επίσης δεν έχει μεριμνήσει επαρκώς ώστε να παρέχουν την κατάλληλη υποστήριξη των ευάλωτων οικογενειών και των

δυσκολεμένων εφήβων. Επίσης, το μέτρο της ανάθεσης της υπεύθυνης επιμέλειας του ανηλίκου σε ανάδοχη οικογένεια, που προβλέφθηκε για πρώτη φορά στον ν. 3189/2003 ως αναμορφωτικό μέτρο και περιλήφθηκε στον πρόσφατο ν. 4538/2018 για την αναδοχή και υιοθεσία, δεν υποστηρίχθηκε από δέσμευση πόρων και οργάνωση, και για τον λόγο αυτό δεν εφαρμόζεται μέχρι σήμερα σχεδόν καθόλου.

Στο τελευταίο κεφάλαιο του βιβλίου γίνεται αναφορά στο τι ακολούθησε το κλείσιμο των αναμορφωτηρίων, αλλά και σε επιστημονικές μελέτες, βάσει των οποίων ο ποινικός εγκλεισμός δεν φαίνεται να σωφρονίζει και να αποτρέπει τους νέους και τις νέες από την παραβατικότητα. Ορθά, η Μαρία Φαφαλιού έχει αφιερώσει και ένα μέρος του κεφαλαίου αυτού και των μαρτυριών που έχει συλλέξει, αναφερόμενη σε μεταναστόπουλα και προσφυγόπουλα, καθώς είναι ένας πληθυσμός ευάλωτων εφήβων που τα τελευταία χρόνια έχει αυξηθεί ιδιαίτερα στη χώρα μας και χρήζει ιδιαίτερης προστασίας.

Προσωπική μου άποψη, που ενισχύεται από τις μαρτυρίες που περιλαμβάνονται στο βιβλίο της Μαρίας Φαφαλιού, είναι ότι η Πολιτεία χρειάζεται να επενδύσει περισσότερους πόρους στο πεδίο της πρόληψης, με πολλές, εξειδικευμένες, μικρής κλίμακας παρεμβάσεις, με μέτρα και δομές στήριξης στις τοπικές κοινότητες. Δίνοντας έμφαση στα πλέον ευάλωτα και φτωχά νοικοκυριά, ιδίως των Ρομά και άλλων πτωχών και μετακινούμενων πληθυσμιακών ομάδων.

Το βιβλίο αυτό πιστεύω ότι μπορεί να ξεσηκώσει κάποιες ακόμη συνειδήσεις, στην κατεύθυνση της διεκδίκησης κοινωνικών πολιτικών για τη διασφάλιση των δικαιωμάτων των κοριτσιών και όλων των παιδιών που γίνονται θύματα κακοποίησης, εκμετάλλευσης και άλλων βλαπτικών καταστάσεων. Παιδιών, που στην εφηβεία τους, ελλείψει ορθής φροντίδας, καταφεύγουν τα ίδια σε παραπτωματικές πράξεις, στρεφόμενες κατά άλλων και τελικά κατά του εαυτού τους. Μετά την υιοθέτηση της Διεθνούς Σύμβασης για τα Δικαιώματα του Παιδιού, που έχει ενσωματωθεί στο εθνικό δίκαιο ως νόμος αυξημένης ισχύος (ν. 2101/92), οι πολιτικές που εστιάζουν στη στήριξη και προστασία των πλέον ευάλωτων παιδιών, χωρίς όμως να συνεπάγονται κοινωνικό τους αποκλεισμό και στιγματισμό, είναι ασφαλώς πρωταρχικό καθήκον της Πολιτείας.

Γιώργος Μόσχος
Νομικός, πρώην Συνήγορος του Παιδιού

....

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Πού να το φανταζόμουν, εκείνο το καλοκαιριάτικο πρωινό του 2018 που ξανασυναντούσα την αγαπημένη μου Δασκάλα Καλλιόπη Σπινέλλη, ότι η μαρτυρία που της είχα ζητήσει θα γινόταν αφετηρία μιας «τριλογίας» χιλίων σελίδων, που θα γραφόταν στα χρόνια του «εγκλεισμού» λόγω κορωνοϊού, με υλικό που συνέλεγα εδώ και πολλά χρόνια.

Ο παρών, τρίτος τόμος, ασχολείται με ένα θέμα διαχρονικό αλλά και συνάμα ιδιαίτερα επίκαιρο: Τη θέση των νεαρών κοριτσιών στην κοινωνία, το δικαίωμα να διαχειρίζονται τη ζωή τους, πόσο μάλλον το σώμα τους.

Όταν τον 16ο ακόμα αιώνα η Φιλοθέη Μπενιζέλου πρόσφερε καταφύγιο σε γυναίκες κακοποιημένες ή έγκυες, έκθετες στον λιθοβολισμό, κανείς δεν θα πίστευε ότι πέντε αιώνες αργότερα οι αγώνες θα συνεχίζονταν. Αγώνες –σε καιρό πολέμου αλλά και σε καιρό ειρήνης– για τις προκαταλήψεις, τα στερεότυπα, το στίγμα, για τη φτώχεια, τις οικογενειακές συνθήκες, την παιδεία, τον φόρτο εργασίας, την ανεργία. Ακόμα, αγώνες για την αντιμετώπιση της αποκλίνουσας συμπεριφοράς και της όχι σπάνια κατάληξής της σε μια δυσοίωνα αυτοεκπληρούμενη προφητεία.

Πολλές σελίδες του βιβλίου καταλαμβάνουν τα «Αναμορφωτήρια Θηλέων», που δέσποζαν για πολλές δεκαετίες στον τόπο μας ως η ύστατη μορφή αντιμετώπισης της νεανικής παραβατικότητας ή και αυτού ακόμα του «ηθικού κινδύνου». Θα ήθελα εδώ λοιπόν να κάνω μια παρένθεση και να αναφέρω ότι το *Εγκυκλοπαιδικό Λεξικό Ελευθερουδάκη* ερμηνεύει το ρήμα «αναμορφώ – αναμορφώνω» ως «Μορφώνω εκ νέου, δίδω νέαν μορφήν // Αναπνέω // Μεταπλάττω, αναδημιουργώ». Έτσι, για να μην ξεχνιόμαστε...

Το βιβλίο *Κορίτσια στο περιθώριο – Μαρτυρίες* πραγματεύεται μια σειρά από παράγοντες, κοινωνικούς, οικογενειακούς, οικονομικούς κ.λπ., που επιδρούν αρνητικά στη ζωή της νεαρής γυναίκας. Καταπιάνεται όμως και με τους παράγοντες εκείνους που έρχονται ως εφόδια να συνδράμουν με επιτυχία στην

αντιμετώπιση των αντιξοοτήτων: Τι δηλαδή είναι εκείνο που δίνει σε κάποιους ανθρώπους την ώθηση και τη δύναμη να ξεπερνούν τα εμπόδια.

Έλεγε ο ψυχίατρος Victor Frankl, επιζήσας του Άουσβιτς ότι «Όλα μπορούν να σου τα στερήσουν εκτός από αυτό το ένα: Την τελευταία από τις ανθρώπινες ελευθερίες, το να επιλέγεις εσύ τη στάση ζωής σου απέναντι στην κάθε περίπτωση». Και αλλού, θυμίζοντάς μας τα λόγια του Νίτσε, «Εκείνοι που έχουν ένα γιατί, έναν λόγο δηλαδή ώστε να θέλουν να ζήσουν, εκείνοι μπορούν να αντέξουν σχεδόν το οποιοδήποτε πώς». Στο ανά χείρας βιβλίο καταδεικνύεται πόσο σημαντική είναι η ύπαρξη θετικών προτύπων. Οι μέντορες. Η άνευ όρων αποδοχή του Άλλου. «Δεν σημαίνει ότι αποδεχόμαστε το λάθος», μας λέει ο Μητροπολίτης Anthony Bloom. «Σημαίνει ότι αποδεχόμαστε τον άνθρωπο ως όλον, και ξεκινάμε αυτή την επικίνδυνη σχέση με το σύνολο του ατόμου. Αλλά για να το κάνουμε αυτό, είναι αναγκαίο να μάθουμε να βλέπουμε, να μάθουμε να κοιτάμε με σκοπό να δούμε. Πρέπει να μάθουμε να ακούμε. Μόνο η αγάπη μπορεί να δει το ψήγμα του καλού που ενυπάρχει στο κακό, του καλού που επιβιώνει, διότι δεν υπάρχει κανένας που να είναι παντελώς, αμετάκλητα κακός, που να μην έχει ούτε μία χορδή που να ηχεί σωστά». Στο βιβλίο γίνεται έμμεση μνεία και για τον ρόλο της προσωπικής ωρίμανσης. «Εξετάσαμε νεαρά παραβατικά άτομα που ζούσαν κάτω από δυσμενείς οικογενειακές συνθήκες», γράφει ο Carl Rogers, «και διαπιστώσαμε έκπληκτοι ότι πάνω από τις κοινωνικές εμπειρίες και πάνω από το οικογενειακό περιβάλλον (συσχέτιση .55 και .36 αντίστοιχα) ο καλύτερος προγνώστης για τη μελλοντική συμπεριφορά των νεαρών αυτών ατόμων ήταν ο βαθμός αυτογνωσίας τους, η ρεαλιστική κατανόηση του εαυτού τους και του περιβάλλοντος μέσα στο οποίο ζούσαν (συσχέτιση .84)».

Όπως λέει και ο τίτλος, το βιβλίο επικεντρώνει στα κορίτσια που έζησαν/ζουν στις παρυφές της κοινωνίας, στο «περιθώριο». Κορίτσια κάποιες φορές έγκλειστα σε ιδρύματα, σχεδόν πάντοτε όμως –είτε βρίσκονται «μέσα» είτε «έξω»– πρόκειται για κορίτσια που παραμένουν έγκλειστα στο αδιέξοδο του να πάρουν τη ζωή στα χέρια τους και να τη διαμορφώσουν όπως εκείνα θα ήθελαν. Κι εδώ έρχεται το μεγάλο στοίχημα: Να μετατραπούν τα «α-διέξοδα» σε «διεξόδους». Να αναζητηθούν λύσεις. Να φωτιστούν πτυχές αυτών των «α-διεξόδων».

Το βιβλίο τηρεί τη θέση του «κοινωνικού παρατηρητή», δίχως όμως αυτό να σημαίνει ότι τηρεί μια στάση παθητική. Τουναντίον. Σε κάθε σελίδα επιχειρείται να ακουστεί η φωνή των ίδιων των πρωταγωνιστριών στον αγώνα τους για επιβίωση. «Αν θέλετε να βρείτε απαντήσεις», λέει εξάλλου μια κινέζικη παροιμία, «μη ρωτάτε τον σπουδασμένο άνθρωπο αλλά τον άνθρωπο που έχει προσωπική εμπειρία». Μαρτυρίες λοιπόν των κοριτσιών αυτών, μαρτυρίες των ανθρώπων που τα γνώρισαν και τα έζησαν από κοντά, επίσης φωτογραφίες,

σκίτσα, ημερολόγια, αποκόμματα του Τύπου, επιστημονικές μελέτες, βουλευ-
ματα της επίσημης Πολιτείας, συνθέτουν το πολύμορφο αυτό μωσαϊκό.

Παρακολουθούμε τις εξελίξεις που έχουν επέλθει διαχρονικά τόσο σε θε-
ωρητικό όσο και σε πρακτικό επίπεδο. Παρακολουθούμε τις αντικρουόμενες
ή και συγκλίνουσες απόψεις για τον ρόλο της κρατικής πρόνοιας έναντι του
εθελοντισμού και της φιλανθρωπίας, αναρωτιόμαστε αν «η κοινωνία ασκεί
τη μισανθρωπία της με τον μανδύα της φιλανθρωπίας», όπως έλεγε και ο φί-
λος που χάσαμε πρόσφατα, ο ποιητής Γιώργος Κακουλίδης. Παρακολουθούμε
μέσα από τις σελίδες του βιβλίου διάφορες απόψεις των ειδικών ως προς τις
γενεσιουργές αιτίες της εγκληματικότητας, διαχρονικούς ορισμούς περί «παρα-
βατικής συμπεριφοράς», τη λεπτή διαχωριστική γραμμή μεταξύ πρόληψης και
καταστολής, τις αμφιταλαντεύσεις ανάμεσα στο προνοιακό και στο τιμωρητικό
πρότυπο τα οποία συχνά συνυπάρχουν, τους αγώνες για κοινωνική ενσωμάτω-
ση, το παράδοξο «εγκλεισμός και επανένταξη».

Παρακολουθούμε την ιστορία, που κάποιες φορές επαναλαμβάνεται. Τα
ορφανά της Μικρασιατικής Καταστροφής και του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου
που ξανάρχονται στις μέρες μας μέσα από τα κύματα των ασυνόδετων αλλο-
δαπών προσφυγόπουλων. Τα συσσίτια της Κατοχής που δίνουν τη θέση τους
στα σημερινά κοινωνικά παντοπωλεία. Τα επαρχιωτόπουλα του Εμφυλίου που
–αν και υγιή– παρέμεναν για μήνες στο Ιπποκράτειο Νοσοκομείο μέχρις ότου
μπορέσουν να επιστρέψουν στα σπίτια τους, και που δεν είναι άλλα από τα
σημερινά ασυνόδετα παιδιά του Νοσοκομείου «Αγλαΐα Κυριακού». Παρακο-
λουθούμε τις κοπέλες που εκδίδονταν τη δεκαετία του '30 στους κακόφημους
οίκους των Βούρλων και που τώρα κυκλοφορούν στην οδό Σωκράτους. Τις κα-
κοποιημένες γυναίκες, τις εθισμένες στα ναρκωτικά, τις ανύπαντρες μητέρες,
τις έγκλειστες στον «μαρμαρωμένο χρόνο»...

Ίσως αναρωτηθεί ο αναγνώστης για ποιο λόγο το βιβλίο ασχολείται απο-
κλειστικά με τον γυναικείο πληθυσμό. Η απάντηση είναι ότι αφενός οι συνθή-
κες ζωής των γυναικών ήταν –και συχνά είναι– ξέχωρες από εκείνες των αν-
δρών, αφετέρου ότι τα διάφορα ιδρύματα στα οποία αναφέρεται το βιβλίο είναι
αμιγώς «Θηλέων». Η έμφαση δίδεται σε υλικό παρμένο κυρίως από την Αθήνα,
μιας και εκεί ήταν ανέκαθεν συγκεντρωμένο το μεγαλύτερο μέρος του πληθυ-
σμού, κι εκεί βρίσκονταν τα περισσότερα ιδρύματα. Ο αναγνώστης θα παρα-
τηρήσει ότι σε κάποιες περιπτώσεις οι εποχές μέσα στα κεφάλαια του βιβλίου
επικαλύπτονται – αυτό έγινε αναγκαστικά όταν οι ίδιες συνθήκες συνεχίζονταν
και σε επόμενες δεκαετίες. Ακόμα, ο αναγνώστης θα παρατηρήσει ότι κάποιες
φορές παρεμβάλλονται κείμενα που αφορούν τον ανδρικό πληθυσμό. Επέλεξα
να το κάνω αυτό όποτε έκρινα ότι τα στοιχεία πρόσθεταν κάτι στην όλη εικόνα.

Να συμπληρώσω εδώ, παρεμπιπτόντως, ότι σε γενικές γραμμές τηρείται η
ορθογραφία των επιμέρους παραθεμάτων. Τις πλήρεις παραπομπές θα τις βρει

ο αναγνώστης στις «Πηγές», στο τέλος του βιβλίου, οι οποίες περιλαμβάνουν μόνο έργα απ' όπου άντλησα απευθείας αποσπάσματα. Τα ονόματα (επώνυμα, ανώνυμα, ή και μόνο με τα αρχικά τους) παρατίθενται στο τέλος του κάθε επιμέρους κειμένου, η δε ιδιότητα των συγγραφέων αναφέρεται μόνο όταν αυτό κρίθηκε απαραίτητο. Όσες μαρτυρίες μου δόθηκαν προφορικά αναγράφονται σαν προφορική μαρτυρία. Οι γραπτές μαρτυρίες που γράφτηκαν αποκλειστικά για το βιβλίο αυτό φέρουν απλώς την υπογραφή του συγγραφέα τους. Εξυπακούεται ότι οι απόψεις που παρατίθενται στο βιβλίο αφορούν αποκλειστικά τους γράφοντες και δεν σημαίνει ότι τις συμμερίζομαι κατ' ανάγκην και εγώ.

Το βιβλίο είναι ουσιαστικά μια *ανθολόγηση* κειμένων που τα παρουσιάζω σε συνεχή ροή, δίχως αποσιωπητικά, εισαγωγικά ή αγκύλες που θα βάραιναν αισθητικά τον αναγνώστη. Αυτά τα χρησιμοποιώ μόνο όπου το θεωρώ απολύτως απαραίτητο. Εννοείται ότι προσπάθησα να κάνω τις όποιες περικοπές με σεβασμό στο πνεύμα του κάθε κειμένου, έτσι ώστε να μην το αλλοιώνω στο σύνολό του. Οι δικές μου παρεμβάσεις είναι ελάχιστες και πάντα μέσα σε αγκύλες. Έχω δυστυχώς παραλείψει, κυρίως από έλλειψη χώρου, σημαντικά ίσως θέματα, σημαντικές δομές και ανθρώπους που σφράγισαν την πορεία του τόπου μας.

Μέσα στις δεκαετίες που διανύσαμε έχει επέλθει, πράγματι, σημαντική πρόοδος σε πάρα πολλούς τομείς. Ας μη χρησιμοποιούμε, όμως, την πρόοδο ως άλλοθι για εφησυχασμό. Ας μην αναγκαζόμαστε να ανατρέχουμε στη ρήση του Γεωργίου Σουρή: «Ως τότε τέλος πάντων θα λέγωμεν “ώς τότε;”».

Μαρία Φαφαλιού